

Shakespeare on Love

– kärlekens ansikten i Shakespeares sonetter

Kärlek är ett mångformigt, komplicerat och laddat begrepp och det var *inte* enklare i England för 400 år sedan – snarare tvärt om. Mycket är sig naturligtvis likt; de första tafatta kontaktförsöken, den rusiga förälskelsen, den trygga fördjupade gemenskapen, den halvljumma slentrianen, svartsjukan, hatet och bitterheten hos den som blir sviken och skuld känslorna hos den som svikit. Men de ramar samhället satte upp kring kärleken var så radikalt annorlunda på Shakespeares tid att skillnaderna antagligen även har påverkat själva känslorna i viss utsträckning. Några exempel:

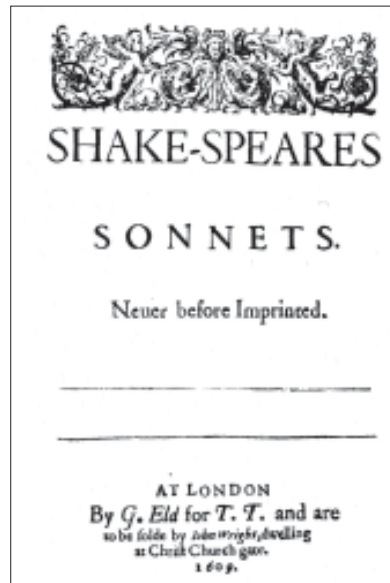
- ◆ Skilsmässor hade visserligen blivit tillåtna efter reformationen, men utgjorde ännu uppseendeväckande undantag.

- ◆ Ätminstone i de högre samhällsskikten hade äktenskap sällan med kärlek att göra, de var huvudsakligen ekonomiska och maktpolitiska transaktioner och alltför passionerad kärlek mellan makar ansågs direkt olämpligt.

- ◆ Sex utom äktenskapet, för att inte tala om mellan människor av samma kön, bestraffades med dryga böter och drakoniska skamstraff.

- ◆ Par där kvinnan ansågs dominera över mannen drabbades ofta av organiserad mobbning från det omgivande samhället (s.k. rough wooing)

Paradoxalt nog bidrog dessa snäva yttre ramar till att göra *ordet* kärleks innebörd vidare. Idag är det bara i nära relationer mellan generationerna som det används utan sexuell bibetydelse, gäller det två vuxna människor är en sexuell relation underförstådd. Så var det inte på Shakespeares tid. Det faktum att man förväntades hålla ihop hela livet med någon man kanske aldrig älskat i dagens mening bidrog till att delvis frikoppla begreppen kärlek och sexualitet från varandra. En annan starkt bidragande faktor var den interna kulturkrocken mellan renässansens två viktigaste normgivare, kyrkan och den antika

kulturen. I antikens Grekland var kärleken mellan män norm – av kyrkan fördömdes den. Det fanns dock en beröringspunkt mellan de båda värdesystemen; kärlekens andliga sida betraktades som mycket viktigare och mer högtstående än den fysiska. På den grunden konstruerades det neoplatonska kärleksidealet, kärleken till någon som man från början visste att man inte kunde få, men som man troget dyrkade på avstånd. Att försjunka i den sortens "rena, förädlade" kärlek sågs rent av som en vägvisare till den mest fullkomliga kärleken – kärleken till Gud. Dess mest berömda litterära uttryck är Dantes kärlek till Beatrice i *Divina Comedia* och Petrarcas sonetter till Laura. Betydligt mindre känd är dess "enkönade kusin" – odlandet av en mycket nära vänskap mellan män som närmast kan jämföras med förhållandet mellan "bästisar" under de första skolåren. Man är helt oskiljaktiga och delar allt. Sviker den ena och börjar "vara med någon annan" i stället blir reaktionen snarlik vuxenlivets svartsjuka. Den utförligaste beskrivningen av en sådan relation hittar vi hos Shakespeares något äldre samtida, Michel de Montaigne, i hans essä *Om vänskap*¹:

"Vänskapen kan inte jämföras med den passion män känner för kvinnor... Jag måste tillstå att passionens lågor är livligare, skar-

pare och mer brännade. Men den elden är okontrollerad, ombytlig och växlande i styrka; det är en feberglöd som ömsom blommar upp, ömsom dör undan, och som endast griper tag i ett hörn av vår personlighet. Kärleken mellan vänner är en allomfattande värme, måttfull och jämn. ... Dessutom är sinnlig kärlek bara ett vanvettigt begär efter något som undflyr oss. ... Att njuta den är att mista den: den är ett kroppsligt behov och kan därför både mättas och övermättas. Vänskapens lycka står däremot i proportion till vår åtrå: eftersom den är själslig, och våra själar renas vid dess utövande, kan den endast bryta fram, finna näring och växa genom att utövas."

(Ur Michel de Montaigne. *The Complete Essays*. Översättning Anna Lejfelt-Sahlén)

I Shakespeares värld återfinns den bl.a. i vänskapen mellan Antonio och Sebastian i *Trettondagsafton*, mellan Antonio och Basanio i *Köpmannen i Venedig* och – inte minst – mellan diktens "jag" och "du" i sonetterna.

I vad mån man skall sätta likhetstecken mellan sonetternas och Shakespeares privata jag är minst sagt omtvistat och spekulationerna rörande identiteten hos dikternas "du" fyller säkert åtskilliga hyllmeter vid det här laget. Våra chanser att få veta sanningen torde vara minimala, men mig tycks det troligast att den ligger någonstans mellan ytterligheterna. Allt behöver inte vara djupt personligt och självupplevt, men att inte merparten skulle vara det verkar osannolikt – särskilt som de förhållanden som skildras delvis är allt annat än konventionella.

Läser man sonetterna i ett svep i den ordning i vilken de utgavs framträder konturerna av ett förhållande som börjar med diktarens beundran av en vacker och begåvad yngling, som uppmanas att skaffa barn för att hans fulländning inte skall dö med honom. Vänskapen mellan dem djupnar snart till vad som, tydligast i sonett 20 (*A woman's face, with Nature's own hand painted...*), beskrivs som den ovan nämnda sortens manligt neoplatonska relation. Dock störs denna – förutom av resor som tillfälligt

skiljer dem åt – bland annat av att den unge mannen tidvis vänder sin uppmärksamhet åt annat håll, t.ex. mot en annan diktare som också ägnar honom sin hyllning. Den stora klyftan mellan "huvudper-sonerna" öppnas emellertid först senare, när bägge två förälskar sig i samma kvinna. Dock råder oenighet om det är meningen att sonetterna skall läsas som en sammanhängande svit. Lika osäkert är det huruvida en eventuell verklig relation mellan Shakespeare och den unge mannen (vem han nu kan ha varit) stannade vid ett "marriage of true minds" eller ej. För mig personligen är verklighetsbakgrundens biografiska fakta av underordnad betydelse. Mer intressant än att i bästa veckotidningsstil snoka efter dem är att försöka avläsa hur kärleken påverkade, upplevdes och skildrades av Shakespeare. Där, i valet av grundton och ofta förekommande temata, kanske vi kan få åtminstone en liten skymt av världens mest – och minst – kända författare.

För att få en överblick över de 154 sonetternas brokiga mångfald tog jag mig före att sträckläsa dem upprepade gånger och för var och en notera temata och stämning-lägen (fig. 1). Självklart är klassificeringen högst subjektiv, men även om en annan person skulle värdera de enskilda dikterna något annorlunda skulle det övergripande mönstret troligen ändå bli likartat. Att den älskades skönhet är det vanligaste, och ömsesidig kärlek det näst vanligaste temat i en svit med kärleksdikter är föga oväntat. Andraplatsen delas dock av tankar kring livets och skönhets förgänglighet. Tillsammans skapar dessa tre den för Shakespeare så typiska grundstämningen av glädje i förening med djupaste allvar – en mörk bakgrund som ger de ljusa färgerna djup och lyster. Att tidens flykt och livets korthet är centrala inte bara för honom utan även för många av hans samtida är inte så konstigt; döden var allestädes närvarande på ett helt annat sätt än idag, livet kort och osäkert. För detta kunde knappast någon med Shakespeares klarsynthet blunda – lika lite som för den älskades brister (främst otrohet och självupptagenhet), som intar tredjeplatsen i frekvenstabellen. Samtidigt är diktarjaget väl medvetet om sina egna skavanker och därför beredd att förstå, förlåta och försonas.

Dikterna spänner över ett mycket brett känslspektrum – från glädje och trygghet till i sonett 116 (*Let me not to the marriage of true minds...*) till uppjagad förtvivlan i nr 90 (*Then hate me when thou wilt, if ever now...*) och svalt distanserad självironi i nr 138 (*When my love swears that she is made of truth...*), från stolt självkänsla i nr 121 (*'Tis better to be vile than vile esteem'd...*) eller nr 55 (*Not marble, nor the gilded monuments...*) till totalt självförakt i nr 72 (*O! Lest the world should task you to recite...*). Dock är det talande att "mindervärdeskänsla/försagdhet" och "rädsla att bli lämnad" kommer på fjärde respektive femte plats – "självkänsla/stolthet" först på åttonde. Det ligger nära till hands att misstänka att Othellos och Leontes skapare var personligt bekant med svartsjukans "grönögda monster" och att det är mer än en tillfällighet att sviken vänskap är ett framträdande tema i snart sagt alla Shakespeares pjäser.

Det är slående hur sällan det framgår om diktens "du" är en man eller en kvinna. Utgår man från att sonetterna, lästa i den hävdvunna ordningen, berättar en historia brukar visserligen flertalet av de sista – från nr 127 och framåt – förknippas med "The Dark Lady". Dock är det bara i 13 av dem som detta sägs i klartext, och endast 21 av dem riktar sig uttryckligen till en man. Jämför man dessa båda grupper med varandra framgår det tydligt hur olika de bägge relationerna skildras. Kvinnan tycks, trots att hon inte beskrivs som vacker i konventionell mening, utöva en lockelse på diktarjaget som är lika oemotståndlig som motvillig och skambelagd. Sonett 129 (*The expense of spirit in a waste of shame...*) kan med

fördel jämföras både med Montaignecitatet ovan och med Lears ursinniga attack på den kvinnliga sexualiteten i *King Lear IV:6* "But to the girdle do the gods inherit. Beneath is all the fiends': there's hell, there's darkness Stench, consumption! Fie, fie, fie!..." I inte mindre än 10 av dessa 13 dikter ses kärleken som "dårskap/sjukdom". Det synsättet är däremot helt frånvarande i de 21 dikter som uttryckligen riktas till den unge mannen. Förhållandet dem emellan beskrivs, trots den uttalade beundran för ynglingens skönhet, helt i mentala termer – låt vara att inget annat hade varit tänkbart oavsett en eventuell avvikande verklighetsbakgrund.

Det är lätt, alltför lätt, att gräva ned sig i könsrelaterade aspekter på äldre tiders kärlekslyrik – jag inser att jag själv just gjort mig skyldig till detta. Utmärkande för Shakespeares sonetter är emellertid *inte* det tids- och könsbundna utan motsatsen; att 130 av de 154 har ett innehåll som är så till den grad allmängiltigt – genom århundradena och oavsett såväl läsarens som upphovsmannens sexuella identitet – att det inte ens går att avgöra om de riktar sig till en man eller en kvinna.

Text: Anna Lejfelt-Sahln

- 1) Den älskades skönhet
- 2) Besvarad kärlek
- 3) Skönhets/livets förgänglighet
- 4) Den älskades moraliska brister
- 5) Mindervärdeskänsla/försagdhet
- 6) Rädsla att bli lämnad
- 7) "Vi två är ett"
- 8) Kärlek som källa till tröst, glädje och styrka
- 9) Självkänsla/stolthet
- 10) Dikt till man
- 11) Kärlek som dårskap/sjukdom
- 12) Självförelöser
- 13) Odödighet genom dikt
- 14) Saknad
- 15) Beredskap att förlåta/acceptera
- 16) Odödighet genom barn
- 17) Dikt till kvinna
- 18) Kritik av poetiska överdrifter
- 19) Rivaliserande diktare
- 20) Triangel drama
- 21) Återförsoning
- 22) Kärlek/livslögn

Figur 1. Sonetternas temata

